

АЛЮЗИЯ ЯК ЗАСІБ МОВНОЇ ГРИ В УКРАЇНСЬКИХ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

ALLUSION AS A MEANS OF LANGUAGE GAMES IN THE UKRAINIAN POSTMODERN ARTISTIC TEXTS

Петрина Х.В.,

orcid.org/0000-0001-8423-0070

аспірант кафедри загального та германського мовознавства

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Статтю присвячено аналізу алюзій як засобу мовної гри в українських постмодерністських художніх текстах. Сутність алюзії як виразника мовної гри в українських постмодерністських художніх текстах ґрунтовано насамперед на визначенні семантично-прагматичних параметрів, національно-культурної маркованості, оцінності, емотивності, експресивності алюзійних одиниць.

Схарактеризовано фонологічний, словотвірний, лексико-семантичний та синтаксичний рівні мовної гри за участю алюзій. Алюзійна гра на цих рівнях можлива через фонетичні варіації, заміни слів, семантичні аналогії, синтаксичну суперечливість, що вказує на універсальність алюзії як засобу текстотворення.

Функцію алюзійної гри визначено як умову моделювання художньої дійсності тексту й як ознаку індивідуально-авторського стилю. Когнітивний дисонанс і семантичні аномалії кваліфіковано як основні критерії функції мовної гри. Алюзія стає виразником авторського бачення мовної картини світу, що не завжди узгоджується з баченнями реципієнта, тому постає засобом маніпуляції знаннями реципієнта в парадигмі «автор-текст-читач». У своїй семантичній зорієнтованості алюзія направлена на елітного читача, особливість якого полягає в посиленій ерудованості, наявності інтеркультурних знань та креативності.

Алюзійні ігри в постмодерністському художньому тексті визначено традицією творення його художнього простору. Проаналізовано вплив алюзій на семантику тексту та його синергетику загалом. З'ясовано, що алюзія в українських постмодерністських текстах постає засобом заперечення класичної парадигми, усталених смислів, архетипних образів. Алюзійні одиниці зберігають і відбивають концепти та національні риси українського народу, активізуючи в такий спосіб національно-культурний компонент, виявляючи національно-культурну маркованість, указуючи на свою ментальну значущість.

Здійснюючи ігрову функцію через апеляцію до текстів чи подій, ця одиниця виконує роль виразника метатекстової присутності.

Ключові слова: алюзія, ігрова функція, когнітивний дисонанс, дискурс, текст, синергетика.

The article is devoted to the analysis allusion as a means of language game in the Ukrainian postmodern artistic texts. Cognitive dissonance and semantic anomalies are qualified as the main criteria for the function of language game.

Being of allusion as an expression of language play in Ukrainian postmodern artistic texts is based primarily on the definition of semantic-pragmatic parameters, national-cultural markings, valuation, emotionality, expression of allusive units.

There is described the phonological, word-forming, lexical-semantic and syntactic level of realization of linguistic game with the allusive participation.

Allusive game at these levels is possible through phonetic variations, word substitutions, semantic analogies, syntactic controversy, which points to the allusion as a multipurpose means of text-making.

The allusion game function is defined as a condition for modeling the artistic reality of a text and as a sign of individual-author style. Cognitive dissonance and semantic anomalies are qualified as the main criteria for the function of language game. Allusion becomes a mark of the author's vision of the linguistic picture of the world, which is not always agreed with the recipient's vision, and therefore becomes a means of manipulation the recipient's knowledge in the author-text-reader paradigm. In its semantic orientation, allusion is directed at the elite reader, the feature of which consist in erudition, intercultural knowledge and creativity.

Allusive games in postmodern artistic text are defined as the tradition of creating his artistic space. There is analyzed influence of allusions on the text's semantics and its synergy in general. It has been found that allusion in Ukrainian postmodern texts is a means of denying the classical paradigm, established meanings, archetypal images. Next to the refusal of the classical tradition allusion units preserve and reflect the concepts and national features of the Ukrainian nation, activating the national-cultural component, showing national-cultural markings, pointing to its mental importance.

Performing a game function through addressing to texts or events, this unit acts as a means of expression of the metatext presence.

Key words: allusion, function of game, cognitive dissonance, discourse, text, synergy.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчих студій увагу науковців зосереджено на дослідженні засобів творення художності тексту, на принципах його смислової та структурної організації. У цьому сенсі осо-

бливе зацікавлення викликає алюзія як один із способів текстотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Алюзію як лінгвістичне явище, засіб смисло- і текстотворення досліджено у працях

Н.В. Кондратенко, В.М. Мисливи, А.А. Тютенка, А. Стофа, Н.О. Сунько, О.Б. Яреми. Дослідженню мовної гри загалом та за участю алюзій присвячені праці Н.В. Кондратенко, Т.О. Космеди, Л.В. Піскун, М.Ф. Шацької, І.О. Дегтярьової та ін.

Постановка завдання полягає в аналізі ігрового потенціалу алюзій в українських постмодерністських художніх текстах, у визначенні принципів і способів актуалізації алюзій в ігровій функції на різних мовних рівнях.

Виклад основного матеріалу. Словесна гра у структурі постмодерністських художніх текстів виникає як один із основних способів його побудови й художньої організації. Із метою створення мовної гри автори-постмодерністи звертаються до метафор, цитат, алюзій.

Алюзія як полісемантична одиниця постає універсальним засобом творення мовної гри у тканині художнього тексту. Навколо проблеми мовної гри зосереджено два підходи. Перший підхід вибудовано на концепції гри як порушенні мовної норми [44]. Скажімо, Т.О. Космеда схильна уважати, що мовна гра навмисне відходить від норм для створення естетичного ефекту [7, с. 138].

Існує думка мовознавців, які не визнають лінгвістичну гру відхиленням від норми. Приміром, В.І. Кононенко відзначає, що подібні ігри з точки зору постмодерністського дискурсу слід кваліфікувати як традиційні засади сучасного текстотворення [5, с. 46]. Подібною думки дотримується Н.В. Кондратенко, яка зауважує, що мовна гра є засадничою рисою художнього дискурсу неklasичної парадигми [4, с. 221].

Послугуючись судженнями науковців, наводимо положення про те, що мовна гра, власне за участю алюзій, постає як загальноприйнята й нормативна традиція в мовотворчості письменників-постмодерністів. Створення тексту в такий спосіб розглядаємо як специфічний експериментальний вид комунікації у системі *автор-текст-читач*, а техніки, застосовані через розпорошеність викладу думок, семантичну несумісність, структурну незавершеність чи обірваність конструкцій, з огляду на специфіку українського постмодерністського художнього дискурсу можуть бути кваліфіковані як основні принципи творення художності цих текстів.

Ігрова поведінка алюзій у системі художнього тексту може бути пояснена тим, що семантика даних одиниць передає зв'язок із прагматикою, метамовною рефлексією та орієнтацією на енциклопедизм, алюзійні одиниці є одними з «вигідних» елементів, що структурно та семантично легко асимілюються в контексті.

Дослідники виділяють різні рівні організації мовної гри. Приміром, М.Ф. Шацька пропонує здійснювати аналіз цього явища з урахуванням лексичного і синтаксичного рівнів, пояснюючи такі судження тим, що «мовна гра – це усвідомлюваний процес використання людиною можливостей мови з певною метою, пов'язаною зі створенням комічного, задоволенням естетичних потреб, впливом на реципієнта» [9, с. 13].

Згідно з поглядами І.О. Дегтярьової найбільш показові форми реалізації мовної гри в постмодерністській прозі представлені на лексичному рівні через використання маргінальної лексики, порушення традиційної сполучуваності слів і змішування мовних стилів [2, с. 11], що дає підстави говорити про необхідність дослідження цього явища на лексико-семантичному та синтаксичному рівнях.

Аналіз фіксованого матеріалу засвідчив, що потенційні способи активації алюзій в ігровій функції можливі на таких рівнях, як фонологічний, словотвірний, лексико-семантичний та синтаксичний.

Активізацію алюзією ігрової функції на *фонологічному рівні* детерміновано її входженням у смислове і тональне поле тексту, що привносить звуковий символізм і створює звукове оформлення твору загалом. І.В. Кононенко відзначає, що «завдяки застосуванню широкої палітри фоностілических компонентів відбувається залучення читача в образно-емоційний світ» [6, с. 52]. До прикладу: *Від часів Лукреція / І часів Горація / Від часів Гельвеція / І Кооперація / До Часів, коли гряде нова Дегенерація...* (О. Ірванець). Інтенсифікація звуку *я* у висловленні слугує засобом передачі мовно-виражального потенціалу алюзій (*Лукреція, Горація, Гельвеція*). Емоційність, експресія та ритмічність, ймовірно, відходить на другий план, програючи символізму. Припускаємо, що введення флексії на рівні *я* має на меті створення звукового символізму, що слугує вказівкою на духовний зв'язок людини з переліченими періодами (*Від часів Лукреція... До Часів, коли гряде нова Дегенерація*) й ритмізує текст загалом. У тексті *Ти корали крав у Карли / Й до Едгара в кулурари / Залітав неначе вор?!...* (Ю. Іздрик) фіксуємо вибудову алюзії за структурою скоромовки *Ти корали крав у Карли...* Тон висловлення зумовлений звукокомплексами *кор (корали), кр (крав), кар (Карли)*. Чергування голосних *о, а*, їхнє випадіння увиразнило акцент на звуковому повторі *кр*. Такі звуки обов'язково привертають до себе увагу читача й називаються «фонетичними атрактантами», оскільки утворюють ритмічну структуру

прочитання тексту [8, с. 63–66]. Відтак алюзія, взаємодіючи з іншими компонентами конструкції в межах лексико-фонетичних площин, постає як засіб творення поліфонії й тонального наповнення всього тексту.

Ігровий потенціал алюзій на *словотвірному рівні* актуалізовано через морфологічні обігрування у структурі алюзій, зокрема на рівні використання префіксів і суфіксів, нерідко – флексій. Ці морфеми поряд із виконанням ролі структурних компонентів алюзій розширюють та доповнюють їхні значеннєві межі за рахунок власних семантичних показників, скажімо:

Ви всі – АнтиНої, лиш я ГіперКайн Порт Гоа, візьми мене до себе (Л. Дереш);

Бо нам потрібен Екстрапрометей... (Н. Сняданко).

У висловленнях префікси *гіпер-*, *анти-*, *екстра-* у структурі алюзій указують на трансформацію їхньої семантики. Приміром, префікс *-анти* додає у семантику алюзії *Ної* негативну конотацію, доповнює семний і змістовий склад цієї одиниці смисловими параметрами, що позначають суперечливість, протилежність (від *анти-* – протилежний, ворожий чому-небудь; проти). Посилення експресії денотативного значення алюзії *Кайн* передано через префікс *гіпер-* (*гіпер* – префікс, що означає підвищення, надмірність). Цей структурний компонент указує на інтенсифікацію негативних ознак героя. Префікс *екстра-* додає у значення алюзії *Прометей* елементи, що вказують на якість, першість, відмінність, невідкладність (*екстра* – найкращої, найвищої якості).

Подібні ігри можна простежити на рівні використання флексій, що має наслідком перехід поняття з категорії одиничного (нерідко алюзійної власної назви) в категорію загального. Подібні трансформації позбавляють алюзію семантики індивідуальності. До прикладу: *На хуторі біля Диканьки новітні Вакули літали на зеленому змії, залишивши без тепла і світла тисячі абонентів* (Л. Костенко).

Ігрова функція алюзій на *лексико-семантичному рівні* має на меті експериментування з лексичними одиницями, їхню субституцію, підміну компонентів у структурі висловлення й побудову каламбурів. Проаналізуємо:

а) гра з підміною компонентів/субституцією компонентів/ розширенням контексту:

(1) *Дух, що тіло рве і пре до бою* (Ю. Іздрик);

(2) *«Втрачена країна». Страшно* (Л. Костенко).

У висловленні (1) мовну гру створено через розширення формальної та змістової структури алюзії предикатом *пре* (*перти*), що привносить

нові семантичні показники у смислове повідомлення, зумовлює ефект жартівливого. У висловленні (2) фіксуємо субституцію у парадигмі *країна – покоління (втрачене покоління/втрачена країна)*. Така субституція компонентів демонструє комунікативні наміри автора, його інтенції й змінює смисл алюзійного повідомлення у відношенні до вихідного значення алюзії;

б) алюзійні каламбури й ефект нагромадження лексем. Такі техніки зумовлюють зіткнення несподіваних смислів, створюючи ефект обманутого очікування. С.Я. Єрмоленко з подібного приводу відзначає, що такий «новий» для сучасної лінгвокультурології метод, який доповнює метод слова і речі, є методом індивідуальної рефлексії над словом [3], приміром: *Натовпи слухачів, двоє сліпих, учні, мешканці Єрусалима, що зустрічали в місті, продавці, покупці, міняйли в храмі, первосвященники і книжники, старші народу, фарисеї і садукєї, вчителі Закону, лицеміри і нерозумники, каліки, вагітні, діви, солдати, раби, сторожі, апостоли, блудниці, Петро, Юда, Пилат, Симон, Варавва, Марія Магдалина та інша Марія, Йосип ...* (Т. Прохасько).

Залучення стилістично суперечливих за своїми семантичними показниками алюзій у тканину тексту зумовлює семантичний дисонанс через співіснування опозиції «грішне/святе», що репрезентований у комплексах *апостоли, блудниці, Петро, Юда, Пилат, Симон, Варавва, Марія Магдалина та інша Марія, Йосип*. Приміром, лексема *апостоли* виникає як антонімічний компонент до лексеми *блудниці*, протиставна семантика може бути відображена й у таких позиціях: *Петро, Юда – Пилат; Петро, Юда, Варавва – Симон, Марія Магдалина; Марія, Йосип – Петро*. За таких умов доцільно говорити про такі властивості алюзії, як створення семантичної строкатості контексту, надання тексту експресії та виразності.

Типовою технікою впровадження гри оказіональних смислів є створення семантично-контрастних опозицій лексем, зокрема: «піднесене-буденне», «святе-гріховне», «духовне-матеріальне», до прикладу: *Співають, ідучи музеями ліхтарів та свічок, дівчата. І паничі у прірві жито жнуть. І скарабей, і богомоли, і хрущі – гудіння рівне, атональне. І у досвітніх вогнях згорає целюлоза мудрості. Неначе греблю рве...» – писав хтось із моїх респондентів, забутих у поспіху від їзду* (Ю. Іздрик). З одного боку, мовна гра в тексті зумовлена апеляцією алюзій до текстів Тараса Шевченка, Лесі Українки та Джерома Селінджера; автор переосмислює ідеї своїх попе-

редників, дорівнюючи їх до буденного, тим самим кидає виклик текстам класичної парадигми, алюзія постає засобом критики цих текстів. З іншого боку, автор грає з реципієнтом, маніпулює його інтелектуальними здібностями, трансформуючи, модифікуючи й перекручуючи алюзії. Відтак доцільно говорити про орієнтацію постмодерністського тексту на елітного, «рафінованого» читача;

в) створення алюзій на назви творів.

Загальноприйнятою є думка, що назвам творів притаманний філософський, алегоричний та символічний зміст [10]. Звернення до назви тексту постає як спосіб міжсуб'єктної взаємодії *автор-персонаж-реципієнт* із метою ненав'язливої передачі авторських позицій. Скажімо, висловлення А. Кокотюхи *«Колись у юності на силу вилікував сухоти, тепер бережеться – чисто вам людина у футлярі»* співвідноситься за формальними і смисловими компонентами з назвою тексту А. Чехова *«Людина у футлярі»*. Залучення алюзій такого типу відкриває перед реципієнтом можливість їхнього доосмислення та їхньої доінтерпретації;

г) гра через створення додаткових смислів алюзії: будучи одним із структуро- і смислотворчих текстових компонентів, алюзія виявляє свою іманентну властивість до трансформації її змістового наповнення у процесі створення словесно-художнього образу, порівняємо:

Аби тільки згода в сімействі, і мир, і тишина – порушувана хіба що її стогонами в спальні, на кінт-сайзовому ліжку з арабським покривалом
(О. Забужко).

Можемо спостерігати асоціативне направлення алюзійної одиниці до тексту Тараса Шевченка і водночас фіксуємо її переосмислення, що вказує на здатність алюзії передавати імпліцитну інформацію. Алюзійне висловлення *аби тільки згода в сімействі, і мир, і тишина* за принципом опозиції «високе низьке» зараховано до буденного, використано для характеризування особистих стосунків в іронічному сенсі, що підтверджує позицію про те, що алюзійні ігри ґрунтовано не лише на лексико-семантичних маніпуляціях, але й на критиці попередників. З одного боку, алюзія постає ігровою формою заперечення текстів класичної парадигми, класичних смислів, архетипів, а з іншого боку – відбиваючи закон «заперечення заперечення» (за Гегелем), вказує на можливість співіснування сталого і змінного, тобто класичного й неklasичного, що є однією з визначальних рис постмодерністського художнього дискурсу.

Алюзійні ігри в межах *синтаксичних конструкцій* є результатом руйнування сталих

синтаксичних структур у складі алюзійного висловлення та створення нових наративних побудов. Н.В. Кондратенко відзначає, що «синтаксичні конструкції посилюють експресивність художнього мислення і водночас демонструють засадничі принципи художнього дискурсу неklasичної парадигми» [4, с. 92], наприклад: *Слово, Слово... спочатку було* (В. Кожелянко). Синтаксична трансформація алюзії відбувається через позиційні зміни компонентів алюзійного повідомлення, порівняємо: (1) *Спочатку було слово / Слово, Слово... спочатку було*. Подібні трансформації зумовлюють труднощі для реципієнта в ідентифікації та інтерпретації алюзії та вимагають інтелектуальних зусиль та інтеркультурних знань. Синтаксичні переструктурування знаходимо у формулюванні алюзії, що викликає асоціацію на поезію В. Сосюри *«Так ніхто не кохав»* (2) *бути гнаним і часами битим / стати посміховиськом юрби.. / іноді любити – це любити / як ніхто й ніколи не любив* (Ю. Іздрик). З'ясовано, що такі синтаксичні переструктурування не завжди зумовлюють зміни у змісті повідомлюваного, скажімо, в текстах (1), (2) алюзії зберігають первинні смисли поряд із синтаксичними трансформаціями. Натомість текст *Деся під Львівським замком / Старий дуб стояв, / А під тим дубочком / Неформал лежав. / Він лежить, не дише, / Він неначе спить, / Золоті кучері / Вітер шелестить. / Як ти був маленьким, батько хіпував, / У подертих джинсах / По місту вишивав* (Л. Дереш) експлікує відхід алюзійного повідомлення від архетипної семантики через лексичні одиниці-субститути *неформал лежав* (текст-джерело: *партизан лежав*), *батько хіпував* (текст-джерело: *батько воював*), що відбивають стиль життя людини. Відтак можемо стверджувати, що синтаксичні трансформації виникають як результат пресупозитивної невідповідності через метамову постмодернізму.

Висновки дослідження. Алюзія в українських постмодерністських художніх текстах постає елементом творення тексту, засобом його змістового збагачення. Ця одиниця, будучи засобом мовної гри, відкриває перед читачем засади інтелектуалізму, креативності тексту і водночас залишає вибір до інтерпретації, доосмислення, активує його інтелектуальні здібності.

З одного боку, виконуючи ігрову функцію, алюзія зазнає змін у своїй семантичній та структурній організації, з іншого боку – слугує засобом заперечення текстів класичної парадигми, зберігаючи при цьому свою національно-культурну маркованість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гессе Герман. Гра в бісер. Харків : Фоліо, 2001.
2. Дегтярьова І.О. Стилiстичний потенціал української постмодерністської прози : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 280 с.
3. Ермоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки в історії літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 4-5. С. 11.
4. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 328 с.
5. Кононенко В.І. Текст і образ : монографія. Київ – Івано-Франківськ : ПНУ, 2014. 192 с.
6. Кононенко І.В. Гра звуків і слів у поетичній творчості Тараса Шевченка. *Етнос і культура*. 2013–2014. № 10-11. С. 52–60.
7. Космеда Т.А. Мовна гра у системі лінгвістичних термінів. *Культура слова*. 2011. Вип. 74. С. 137–141.
8. Михалёв А.Б. Теория фоносемантического поля : дис. на соиск. степени доктора филол. наук : 10.02.19. Пятигорск, 1995. 294 с.
9. Шацкая М.Ф. Взаимодействие лексической и синтаксической семантики в русском художественном тексте: межуровневые контакты и механизмы аномальных трансформаций при порождении языковой игры : монография. Волгоград : Изд-во ВГПУ «Перемена», 2010. 199 с.
10. Stoff A. Aluzija literacka jako podstawa nowego utworu. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia polska XVII. Nauki humanistyczno-spolesne. Zeszyt 109*. Torun : UMK, 1979. S. 99–12.

СЛОВНИКИ:

Словник української мови: в 11 тт. / АН УРПС. Інститут мовознавства / ред. І.К. Білодід. Київ, 1994. 670 с.

УДК 81'276

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.11-1.11>

**ЛІНГВОЦИНІЗМИ В ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ:
ЕКОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ**

**LINGUISTIC CYBERBULLYING IN INTERNET DISCOURSE:
THE ECOLINGUISTIC ASPECT**

Тараненко К.В.,

orcid.org/0000-0001-6518-0426

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарної, психологічної підготовки

та митної ідентифікації культурних цінностей

Університету митної справи та фінансів

Стаття присвячена дослідженню проблеми лінгвоцинізмів у сучасній Інтернет-комунікації. Лінгвоцинізми визначаються як слова, мовні звороти та висловлювання, в яких відбивається цинізм індивідуального й групового мислення (світогляду). У межах Інтернет-дискурсу до одиниць вираження цинізму також належать зображення, що демонструють принизливе, зверхнє, глузливе ставлення до того, що складає принаймні якусь загальноприйнятну цінність. Доведено, що залежно від мети та жанру Інтернет-комунікації Інтернет-дискурс може об'єднувати різні типи дискурсу: політичний, педагогічний, науковий, рекламний тощо.

Виявлено, що цинізм в Інтернет-дискурсі може виражатися безпосередньо – через лексичне значення слова чи висловлення, або опосередковано – через контекст, мікроконтекст чи натяк на етично невідповідну ситуацію. Значна кількість слів української мови з нейтральним значенням в Інтернет-дискурсі набуває принизливо-глузливої семантики, що в межах еколінгвістики тлумачиться як вияв цинізму в мові.

Здійснено аналіз функціонування лінгвоцинізмів, що ґрунтуються на дискримінації за статтю, віком, етнічним чи національним походженням, релігійними переконаннями в межах мікроконтексту. З позицій еколінгвістики лінгвоцинізми є надзвичайно небезпечним явищем сучасної комунікації, оскільки зазіхає не лише на культуру мови, а й на свідомість Інтернет-користувачів. Увагу автора зосереджено на тому, як повсюдне вживання лінгвоцинізмів у мережі Інтернет нівелює норми літературної мови, етико-естетичні принципи українського суспільства та впливає на трансформацію мовної особистості.

Дослідження проводилося в аспекті еколінгвістики на стикові багатьох гуманітарних наук. Перспектива подальших досліджень – це детальний аналіз контекстної взаємодії всіх мовних одиниць, які створюють ситуації вираження цинізму в мові.

Ключові слова: лінгвоцинізм, Інтернет-дискурс, еколінгвістика, віртуальна комунікація, семантика.